

Sanda Golopenția. De la editarea de text la scrierea polifonică

Otilia HEDEȘAN*

Keywords: *Anton Golopenția; communist period in Romania; intellectual life in communism; memorial text; polyphonic writing*

Intelectual cu preocupări multiple, cu operă reprezentativă de lingvist și semiotician, cu contribuții importante în domeniul studiilor de folclor și al antropologiei culturale, preocupată de teatru și film, scriitoare de memorii care glisează adesea înspre literatură, Sanda Golopenția a dedicat o parte importantă a activității sale restituirii memoriei și punerii în circulație a operei tatălui său, Anton Golopenția¹. În ultimele două decenii, cu începere din anii 2000, aceste eforturi sunt punctate de apariția unei întregi serii de tomuri masive care cuprind studii și articole ale lui Anton Golopenția publicate deja în periodicele științifice ale deceniilor patru și cinci ale secolului trecut, în general greu truvabile astăzi, studii inedite, rapoarte, note diverse, dar și o foarte bogată și variată corespondență.

Este vorba, mai întâi, despre o succesiune de trei volume de *Opere complete*, în care sunt antologate contribuțiile lui Anton Golopenția în domenii în jurul cărora s-a organizat, în mod prioritar, activitatea sa: sociologie (Golopenția 2002), demografie, statistică și geopolitică (Golopenția 2000), respectiv estetică, literatură și filosofie (Golopenția 2018). În al doilea rând, trebuie notată și o a doua serie de patru cărți la fel de masive care includ și organizează, după criteriul alfabetic integrat cu criteriul cronologic, corespondența purtată de Anton Golopenția între anii 1923 și 1950 (Golopenția 2004, 2010, 2012, 2014), un total de 1958 de scrisori, dintre care 698 aparțin autorului (Golopenția 2014: XXIX). Acestor serii de lucrări li se adaugă alte titluri care agregă texte referitoare la teme aparte din viața și activitatea lui Anton Golopenția. *Ultima carte* (Golopenția 2001) transcrie răspunsurile la istovitoarele interogatorii din timpul lunilor de detenție politică (1950–1951). *Românii de la est de Bug* (Golopenția 2006) assemblează rapoarte și note de teren ale lui Anton Golopenția dar și ale coechipierilor cu care s-a deplasat, în regiunile de la răsărit de Nistru și Bug, în timpul celui de-al Doilea Război

* Universitatea de Vest din Timișoara, România (otilia.hedesan@e-uvv.ro).

¹ După anii 2000, Sanda Golopenția a îngrijit și reeditat și lucrările științifice ale mamei sale, Ștefania Cristescu-Golopenția. Astfel, au apărut: *Gospodăria în credințele magice ale femeilor din Drăguș*, București, Paideia, 2002, *Descântatul în Cornova – Basarabia*, București, Paideia, 2003 și *Sporul vieții: jurnal, studii și corespondență*, București, Paideia, 2007. Analiza acestor lucrări nu face, însă, obiectul discuției de față.

Mondial, corespondență din timpul acestei campanii, încercări ulterioare de interpretare a datelor obținute și răspunsurile date de Anton Golopenția la ancheta derulată în timpul detenției.

Revelatoare pentru amploarea și varietatea activității lui Anton Golopenția, aceste volume² puse în operă de Sanda Golopenția spun la fel de multe despre felul în care editoarea înțelege să restituie activitatea tatălui său, intelectualul complex și omul care a fost Anton Golopenția.

Ea uzează de o serie de practici de organizare textuală. Îngrijește textul și îl comentează în note, după canonul edițiilor de text științific, în seria de *Opere complete*. Transcrie texte manuscrise și le pune în relație cu alte texte care le provoacă, le comentează sau le răspund, în volumele de corespondență³. Alături de texte pe care le unește o temă comună, însă care sunt eterogene prin emitent, prin momentul realizării lor, prin miza și destinatarii lor inițiali, în volumele despre campania sociologică-demografică de la răsărit de Bug. Caută insistent, transcrie și comentează discursuri care au avut inițial funcții cu totul diferite, în mod concret, au fost răspunsuri în cazul unor anchete penitenciare conduse cu rele intenții, în scop politic, în anii cincizeci ai secolului trecut când Anton Golopenția a fost victimă a dictaturii comuniste.

Scrupuloasă întotdeauna, atentă la cele mai diferite detalii și nuanțe, desenând contexte numeroase și revelatoare pentru materialele pe care le scoate la iveală, Sanda Golopenția se dovedește un editor de text clasic în seria operelor complete, un editor curajos, dornic să restituie texte memoriale, reflectând istoria traumatică a comunismului românesc, în *Ultima carte*, un editor imaginativ în cazul *Rapsodiei epistolare*, unde interpretează mereu scrisorile lui Anton Golopenția în cadrul schimburilor epistolare și prin relație cu scrisorile produse de corespondenți foarte numeroși, devenind creatoarea unui adevărat șantier textual, în cazul restituirii campaniei de la Răsărit de Bug.

În amplele studii introductive la aceste volume, pozițiile diferite ale editorului sunt devoalate și descrise aproape întotdeauna în primele paragrafe. Specificul *Ultimei cărți* trebuie descoperit, astfel, în tipologia textului restituit, unul care nu este voluntar, ci impus, cu teme care revin obsesiv, care îl obosesc și îl sufocă pe autor.

De la Soljenițan la Dumitru Bacu, Paul Goma, Remus Radina, Cicerone Ionițoiu, Herbert Zilber sau Lena Constante, de la Constantin Dumitrescu la Virgil Ierunca, Stelian Tănase sau Doina Jela, ne-am deprins să întâlnim în cărțile despre detenție fie autori *martori*, rememorând experiența căreia i-au supraviețuit și narând-o la persoana întâi, fie autori *cercetători* care, în contact cu documentele, mai degrabă decât cu protagonistul, reconstruiesc la persoana a treia destinele frânte sau răzbierea. Și într-un caz, și în altul, intenția cărții e asumată liber de un autor-autoritate care a ales să scrie într-o clipă fertilă a vieții sale. Paginile de față nu sunt pagini *despre* închisoare, ci pagini scrise *în* închisoare. Ele însumează declarațiile în anchetă scrise de Anton Golopenția începând cu a doua zi după arestare (care a avut loc la 16 ianuarie 1950) și sfârșind cu data de 26.5.1951, care premerge cu trei luni și jumătate moartea autorului, survenită la 9 septembrie 1951. Cartea aceasta nu se încheagă, așadar, prin narațiune, în jurul vocii libere a lui A.G., ci rezultă din cazna unui *dialog*

² Volumele acestor serii cuprind circa 8000 de pagini de texte și comentarii pe marginea lor.

³ Cele patru volume de corespondență sunt editate în colaborare cu Ruxandra Guțu Pelazza.

impus, în care *autorul* răspunde la întrebările altora iar răspunsurile sale sunt acerb negociate în versiuni orale succesive înainte de a fi puse pe hârtie (Golopenția 2001: VII).

Sanda Golopenția reia depozițiile, le transcrie și le organizează, le dă sens, solidară cu rezistența lui Anton Golopenția în timpul interogatoriului, munca sa de editoare fiind aici și una de impecabilă restituție morală. Odată cu *Ultima carte*, Sanda Golopenția convertește în text memorial documente din arhivele organelor represive din perioada comunistă. Este un procedeu la care va recurge și în ultimele secțiuni din *Români de la est de Bug*, dar pe care îl va transforma cu forță și cu efecte textuale evidente mai ales în *Viața noastră cea de toate zilele* (Golopenția 2009).

Analizând documentele de filaj al lui Anton Golopenția și al familiei timp de 129 de zile, din lunile premergătoare arestării sale din 1950, editoarea constată „transcrierea frustă” (Golopenția 2009: 7) a detaliilor și încearcă să folosească aceste texte în procesul memorial restituitiv.

Securitatea a consemnat cu acribie mecanicistă fața exterioară a vieților noastre, mișcări, cumpărături, întâlniri, convorbiri telefonice, discuții la restaurant sau pe stradă. (...) Întrucât niciun om în toată firea nu s-ar apuca să noteze pas cu pas unde a mers, la ce ore și în cât timp, de-a lungul zilelor mai multor luni de viață, dar ei au făcut-o, fiind plătiți pentru asta, iată că putem privi, cu ochi de furnică, la un răstimp altfel imposibil de separat de pasta anilor 1948–1950 (Golopenția 2009: 6).

În efortul de a contextualiza și a da sens notelor de filaj, Sanda Golopenția înserează vocea sa, mai exact amintirile fetei care trăise în timpul evenimentelor despre care sunt consemnările:

(...) vocea mea, în care alternează inflexiuni ale diferitelor vârste, încearcă să spună ce am văzut și am crezut că înțeleg, ce îmi spuneau cei din jurul meu, ce îmi spunea mama, fratele meu sau bunica, despre care textele vorbesc puțin și rareori direct (Golopenția 2009: 10).

Cartea devine, astfel, una care marșează pe plurilingvism, alternând notele de filaj, documente care se doresc consemnări albe ale „vieții de toate zilele” și care evocă practici ale terorii în perioada comunistă, cu vocea editoarei care este când subiectivă, dând carne și suflet acelorași întâmplări și acelorași personaje la care se raportează notele de filaj, când se obiectivează, comentând, asemenea unei cititoare atente și distante, actele filajului: „Următorii par câștigați de Dănuț. Îi spun pe nume, îl urmăresc zi de zi, ca și tata, cum trece strada și merge la școală” (Golopenția 2009: 11); sau, în altă parte:

Filatorii, sau cel puțin unii dintre ei, par a fraterniza cu tata atunci când cumpără cele necesare traiului: pâine, zarzavat, slănină, unt, lămâie, ziarul. Ei consemnează de fiecare dată cu atenție faptul și construcții ca *își ia x*, sau *merge de-și ia x*. (...) Reproduc, îmi fac bine în solidaritatea lor vagă, dar ca lingvist aș spune că nu iluzorie (Golopenția 2009: 229).

În raport cu aceste cupaje curajoase de voci, perspective și texte, *Rapsodia epistolară* pare mai degrabă clasică. Editarea și publicarea corespondenței se numără printre formele cele mai cunoscute și cele mai vechi de restituire a contextului operei ori vieții publice a personalităților. Sanda Golopenția deschide, de altfel, primul volum cu o asemenea observație:

Scrisorile sunt una din căile prin care pătrundem în spiritul unei epoci și în miezul frământărilor celor ce au trăit-o, încercând s-o modeleze. Scrise relativ spontan, fără armătura prudent cântărită cu care înaintea spre publicare eseu și fără travestiurile sau parțialitatea pe care le presupune romanul cu cheie, ele ne aduc în față, alături de personalitatea vie și singulară a autorului, forma și textura relației trăite care i-a unit, o vreme, pe corespondenți (Golopenția 2004: XVII).

În cazul corespondenței lui Anton Golopenția,

[...] textele reproduse au valoare de document, de istorie epistolară (așa cum vorbim de istorie orală) și nu ascultă în primul rând de stringențele estetice de structurare sau de abandonare a conturului exact al întâmplărilor cărora trebuie să le răspundă un roman, oricât ar fi el de adevărat (Golopenția 2004: XIX).

Un loc aparte în *Rapsodia epistolară* îl are volumul al doilea, dedicat schimbului de scrisori între Anton Golopenția și Ștefania Cristescu, o corespondență a cărei publicare se află sub dilema stabilirii limitelor între public și privat. Comentând opțiunea de a insera acest schimb epistolar în *Rapsodia epistolară*, Sanda Golopenția motivează:

Decizia de a pune în circulație schimbul epistolar dintre Anton Golopenția și Ștefania Cristescu acum, la între 80 și 70 de ani de la data la care au fost scrise scrisorile, nu a fost simplă. E însă vorba de un ansamblu rar de scrisori, deosebit prin frumusețea, adâncimea și bogăția lui. Cei doi corespondenți și-au dezbătut iubirea, tinerețea, aspirațiile, înfrângerile și realizările cu o sinceritate și o putere de exprimare a nuanțelor rar întâlnite în scrisorile de acest fel (Golopenția 2010: 26).

Procedeele multiplicării și alternării vocilor este parte consubstanțială în întreaga serie a *Rapsodiei epistolare*. Poate mai puțin curajos decât alternanța document represiv / amintire / comentariu lingvistico-textual, pe care a pus-o în pagină *Viața noastră cea de toate zilele*, plurilingvismul se metamorfozează aici în polifonie datorită alăturării unui număr considerabil de emitenți, care uzează de registre diverse în redactarea corespondenței lor cu Anton Golopenția.

După mine, polifonia cea mai amplă, textul scris cu cea mai mare deschidere, disponibil să primească vocile cele mai numeroase dar mai ales cele mai variate, este *Români de la est de Bug* (Golopenția 2006). Cele două volume ambiționează să aducă împreună documentele disponibile pentru restituirea unui proiect curajos, discutabil, supus unor evaluări extrem de diverse în funcție de perioadele istorice și regimurile politice care s-au succedat în România ultimelor opt decenii și care l-au avut în frunte pe Anton Golopenția, cercetările referitoare la populația românească identificabilă dincolo de granițele răsăritene ale României.

Prezentul volum aduce în fața cititorilor o cercetare și o realitate demografic-sociologică, ambele datând din anii celui de-al Doilea Război Mondial. Cercetarea, pusă sub conducerea lui Anton Golopenția, a fost întreprinsă de o echipă a Institutului Central de Statistică, conform dispoziției primite de la Președinția Consiliului de Miniștri și viza identificarea românilor de la est de Bug. (...) Realitatea descoperită ca urmare a cercetării e prezentată în rapoarte, studii și tabele demografice, indicând, pe localități, populația românească de pe teritoriul ucrainean dintre Bug și Nistru, gradul în care aceasta și-a păstrat limba și, nu de puține ori, gradul în care sunt conservate, în cadrul ei, obiceiurile tradiționale (Golopenția 2006, I: V).

Cele șapte secțiuni ale acestei uriașe restituiri de proiect includ texte extrem de eterogene care vin din voci foarte diferite. Primele trei părți cuprind texte aflate în mare proximitate cu momentul cercetării și „se dispun firesc în jurul conceptului de raport sau dare de seamă” (Golopenția 2006: XXV). Secțiunile a patra, a cincea și a șasea inserează mici studii elaborate, în timp, însă inedite, ale membrilor echipei de cercetare. Perspective sociologice, lingvistice, etnografice neduse niciuna până la capăt, sunt mărturiile ale unor cărți în sine, începute însă neîncheiate, ca și tema cercetărilor de dincolo de Bug. În sfârșit, ultima secțiune, a șaptea,

[...] conține o serie de declarații extrase din dosarul anchetei L. Pătrășcanu și un schimb de ordonanțe, adrese și note având ca emițător sau destinatar Parchetul Curții București / Cabinetul Crime de Război (Golopenția 2006, I: XXXIX).

Efortul Sandei Golopenția este, aici, unul uriaș. Nu mai este vorba despre texte aflate în paginile unor reviste devenite rarități bibliografice, nu este vorba nici despre scrisori deținute în arhive private și nici măcar despre documente din arhivele Securității, în condițiile în care aceste arhive au devenit accesibile, în condiții stabilite, odată cu căderea regimului comunist în România. Cercetările de dincolo de Bug trebuiau restituite în întregul lor, iar editoarea povestește sugestiv momentul aproape magic al descoperirii unei părți din aceste texte, ascunse într-un raft al arhivei Institutului Național de Statistică:

[...] am luat hotărârea de a proceda primitiv, pipăind cu mâna și cu ochiul conținutul fiecărui raft și urcând, până sus, spre a mă asigura de parcurgerea integrală a materialului. Operația era grea și nerăsplătitoare. Mă minunam eu însămi de scările pe care le urcam agil și de înălțimea la care răzbeam. Lucram de dimineață, după-amiaza era de-acum înaintată și nu descoperisem nimic. Am revenit a doua zi. După alte șase sau șapte ore de migală, ajunsesem la peretele din fund al încăperii. Ultimul șir de rafturi. Am ridicat capul și am măsurat și rămăsese că trebuia bifat ca să mă liniștesc. Și acolo, sus de tot, spre stânga, am văzut un grupaj de trei mape (ocupau aproximativ o jumătate de metru) pe al căror cotor era marcată gros o singură literă: G. Nu înțeleg nici acum certitudinea și trepidația cu care am urcat spre mapele acelea. (...) Cineva, un bibliotecar, le redusese identitatea la o inițială prudentă. Și așa, ferite de timpuri haine, mapele lui Anton Golopenția ajunseseră până la mine (Golopenția 2006, I: XLIII)⁴.

„Mapele G” trebuiau, însă, puse în numeroase contexte, complinite cu alte discursuri și mărturii, inclusiv cu documente din arhivele Securității.

Din seria textelor dedicate restituirii operei și activității lui Anton Golopenția, *Românii de la est de Bug* pare a fi cartea în care contribuția Sandei Golopenția a fost cea mai importantă, materialul asumat spre editare fiind mai degrabă un corpus de texte difuze, un întreg discontinuu intercalat cu non-scris sau, pentru o anumită perioadă, cu prohibit a fi scris. Scrierea polifonică, prin angrenarea vocilor diverse și acceptarea fragmentelor eterogene generic, a facilitat complinirea sensului și, în final, configurarea unui construct cât se poate mai fidel ideii lui Anton Golopenția.

Trecerea rapidă în revistă a operelor lui Anton Golopenția apărute prin grija Sandei Golopenția evidențiază, la un prim nivel, caracterul proteic al personalității și

⁴ Text reluat și în *Viața noastră cea de toate zilele* (Golopenția 2009: 203).

operei restituite. La un al doilea nivel, ea permite decelarea unui ansamblu de practici de textualizare care fluctuează de la reeditarea unor texte ori editarea unor variante finalizate și încă inedite, la comentarea textelor, la intercalarea lor cu alte texte, la jocul dintre perspective și voci, până la scriitura polifonică, menită să configureze mesajul la intersecția unor voci diverse și eterogene.

Bibliografie

- Golopenția 2000: Anton Golopenția, *Opere complete*, vol. II, Ediție îngrijită de Sanda Golopenția, Prefață Vladimir Trebici, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 2001: Anton Golopenția, *Ultima carte*, Ediție îngrijită de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 2002: Anton Golopenția *Opere complete*, vol. I, *Sociologie*, Prefață Ștefan Costea, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 2004: Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară (1923–1950)*, vol. I, (Ion Adameșteanu – Nina Crainic), Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, Introducere și note de Sanda Golopenția, București, Albatros.
- Golopenția 2006: Anton Golopenția, *Românii de la est de Bug*, vol. I–II, Volume editate, cu introducere, note și comentarii de Prof. dr. Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 2009: Sanda Golopenția, *Viața noastră cea de toate zilele*, București, Curtea Veche.
- Golopenția 2010: Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară (1923–1950)*, vol. II, (Ștefania Cristescu-Golopenția), Ediție îngrijită de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, Introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 2012: Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară (1923–1950)*, vol. III, (Radu Crutzescu – Sabin Manuilă), Ediție îngrijită de Sanda Golopenția, Ruxandra Guțu Pelazza și Lidia Bradley, Introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 2014: Anton Golopenția, *Rapsodia epistolară (1923–1950)*, vol. IV, (Marele Stat Major – Iuhim Zelenciuc), Text stabilit de Sanda Golopenția și Ruxandra Guțu Pelazza, Introducere și note de Sanda Golopenția, București, Editura Enciclopedică.
- Golopenția 2018: Anton Golopenția, *Opere complete*, vol. III, Literatură, estetică și filosofie, București, Editura Enciclopedică.

Sanda Golopenția. From Text Editing to Polyphonic Writing

In the last two decades (after the 2000s), Sanda Golopenția dedicated herself to editing and publishing the papers and articles of her father, Anton Golopenția. A very important personality of the Romanian intellectual world between the two world wars, Anton Golopenția was one of the most famous representatives of the teams of the Sociological School in Bucharest (coordinated by Dimitrie Gusti), a researcher at the National Institute of Statistics, but also a victim of the communist regime in Romania (he died in 1951, at only 42 years old, in Văcărești prison as a political prisoner).

Sanda Golopenția's activities include, first, a sharp restitution of Anton Golopenția's scientific work, whose articles and reports are published as complete works (*Opere complete*) in several massive volumes, depending on the fields to which they belong: sociology, demography, aesthetics and literature.

At the same time, in addition to this scientific and cultural text editing activity, Sanda Golopenția has opened, in the last two decades, a real construction site meant to reconstruct the activity of Anton Golopenția in the context of the socio-cultural and intellectual

environment in which he worked, but also in the political circumstances of his time. In this direction, she identified, transcribed, commented and published a series of documents from various archives, such as family archives, archives of family friends, archives of the National Institute of Statistics, and the former archives of the Securitate. Thus, *Ultima carte* (“The Last Book”, 2001) contains the transcripts of Anton Golopenția’s declarations in the case of investigations during the months of political imprisonment, *Rapsodia epistolară* (“Epistolary Rhapsody”, 2002–2014) contains both the letters sent by Anton Golopenția between 1923 and 1950 and the letters he received, while *Românii de la est de Bug* (“Romanians at the East of the Bug River”, 2008) includes field notes and reports, personal letters, disparate attempts to interpret the facts, short articles never published before, but also the answers to the Security inquiry about this research (from the East of the Bug).

Sanda Golopenția thus passed from the simple memorial text to what she calls the polyphonic specificity writing, inserting, together with Anton Golopenția’s texts, speeches from the context of the production of the texts, as well as immediate or remote reactions.